

ПРОДОВОЛЬЧИЙ РИНОК УКРАЇНИ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті визначаються глобальні та національні фактори, які здійснюють вплив на розвиток продовольчого ринку України. Окреслюються напрямки досліджень, які допоможуть створити дієві механізми його регулювання у посткризовий період.

В статье определяются глобальные и национальные факторы, которые оказывают влияние на развитие продовольственного рынка Украины. Очерчиваются направления исследований, которые помогут создать действенные механизмы его регулирования в посткризисный период.

Global and national factors which carry out influence on Ukrainian food market development are determined in the article. Research's directions, which will help to create the effective mechanisms of his adjusting in a postcrisis period, are outlined.

Ключові слова: продовольчий ринок, продовольча безпека, агропромисловий комплекс, продовольчий кошик, продукти харчування.

Продовольча та фінансова кризи стали серйозним нагадуванням про вразливість світової продовольчої системи і світової економіки та показали, що через такі події і без того неприпустимо низький рівень світової продовольчої безпеки може опуститися ще нижче.

Сучасна економіка України стає більш відкритою і зростає її залежність від загальносвітових процесів. Найбільш яскраво ця залежність проявляється при визначенні напрямків та методів дослідження умов розвитку продовольчого ринку України. Тому визначення нових параметрів розвитку продовольчого ринку при проведенні аналітичних досліджень, які пропонуються світовою та вітчизняною теорією та практикою, є актуальним науковим завданням.

Проблеми формування та функціонування продовольчого ринку висвітлені у наукових працях таких вітчизняних вчених: В.Андрійчука, В.Бойка, М.Дем'яненка, П.Канінського, Ю.Коваленка, М.Коденської, О.Крисального, М.Маліка, Х.Махмудова, Н.Мезенцевої, В.Месель-Веселяка, Г.Підлісецького, В.Рабштини, П.Саблука, П.Стецюка, М.Федорова, О.Шевченка, О.Шпикуляка, В.Юрчишина та ін. Однак виклики глобальної продовольчої кризи та наслідки світової фінансово-економічної кризи зумовили необхідність розширення проблематики та удосконалення існуючих підходів до проведення подальших досліджень параметрів розвитку продовольчого ринку України, які мають бути спрямовані на забезпечення передумов його стабільного функціонування в умовах конкурентного середовища.

Метою даної статті є визначення основних чинників, які здійснюють вплив на розвиток продовольчого ринку України, та виокремлення напрямків досліджень, котрі допоможуть створити дієві механізми його регулювання у посткризовий період

Всі фактори, які впливають на розвиток українського продовольчого ринку можна умовно поділити на дві групи: глобальні та національні.

Глобальні фактори пов'язані із загальносвітовою тенденцією останніх років – зростанням цін на продовольство. Організація ООН з продовольства і сільського

господарства (FAO) попередила, що вже найближчим часом може повторитися продовольча криза 2008 р., коли в кількох десятках країн світу прогрімилі «голодні» бунти.

FAO розраховує спеціальний індекс, що відображає динаміку середніх цін на п'ять товарних груп: м'ясо, молочні продукти, зерно, олію та жири, цукор (всього 55 конкретних товарних найменувань). У грудні 2010 р. цей індекс досяг 214,7 пункти, що демонструє рекордні показники за 20-річну історію вимірювань. Попередній рекорд був поставлений в червні 2008 р.: тоді індекс склав 213,5 пункти [1, с.15].

За 2010 р. рік світові ціни на продовольство зросли на 25%, і не слід очікувати уповільнення темпів їх зростання. На багатьох міжнародних конференціях, ініційованих FAO, було визначено низку глобальних факторів довгострокового та короткострокового порядку, які спричиняють зростаючу цінову динаміку [4, с.25; 3, с.75]: чергування поганих урожаїв у різних частинах світу; зростаюче використання і виділення земель під виробництво біопалива; скорочення запасів продовольства; зростаючий споживчий попит в Азії; сільськогосподарські субсидії в розвинених країнах; невизначеність коливання світових цін на продовольчу сировину, що посилилась в умовах розгортання фінансово-економічної кризи; неузгодженість політичних дій, спрямованих на забезпечення необхідного постачання на внутрішніх ринках окремих країн, зокрема у вигляді заборон та інших обмежень експорту; зростання цін на нафту і зміни у структурі світової економіки.

Одночасно надзвичайно актуальною стає необхідність визначення національних факторів впливу на розвиток продовольчого ринку України, оскільки тільки активізація використання потенціалу агропромислового сектору економіки нашої країни може стати запорукою підвищення її стійкості до подібних потрясінь.

Україна як держава, що активно діє на світовому продовольчому ринку, за умови ефективної внутрішньої політики може отримати позитиви від зростання цін у світі. FAO прогнозує обсяг світового врожаю пшениці в 2011 р. на рівні 676 млн.т, що на 3,4% більше порівняно з 2010 р. За оцінками FAO, Росія і Україна будуть головним чином сприяти загальному зростанню виробництва. Урожай пшениці в Росії повинен збільшитися на 32,5% до 55 мільйонів тонн, а в Україні – на 22,1% до 21 млн. тонн. Урожай в 2010 році склав 17,2 млн. тонн у зв'язку зі спекотною погодою влітку [6]. Земельні ресурси України – одні з найбільших у Європі; країна має до 30% запасів світових чорноземів. Завдяки цьому Україна може вдвічі збільшити виробництво продовольства за короткий проміжок часу.

Влада розглядає ринок продовольства як основний індикатор довіри. Тому важливість державного контролю за рівнем цін на соціальні продукти як показника контрольованості та стабільності влади набуває політичного забарвлення. Так, у ситуації з квотуванням експорту зерна у 2010 р. завдяки введенню обмежень ціни в Україні залишились стабільні – \$200-220 за т., в той час як у світі – \$270-290. Результатом стала стабілізація ціни на хлібобулочні вироби. Хочеться сподіватися, що влада і надалі буде орієнтуватися на інтервенційні регулятивні ринкові інструменти.

Діаметрально протилежним прикладом є ситуація із гречаною крупою, яка у січні-лютому 2011 року подорожчала у роздрібній торгівлі від 4,65 грн. до 16-25 грн./кг. Міністерство агропромислової політики України нав'язало учасникам ринку так званий «Меморандум порозуміння», згідно з яким упродовж I півріччя 2011-го закупівельні ціни на крупу (у виробників) не мають перевищувати 8 тис. грн./т, а оптово-відпускні (для роздрібу) – 12,6 грн./кг. Чиновники підраховали, що результатом домовленості стане ціна для споживача до 14 грн./кг [2]. Насправді ж, гречка просто зникла з полиць магазинів, постачання нових партій вітчизняного продукту призупинено й отримано інтервенцію з Китаю. Поза увагою залишився вплив ажіотажного попиту, спричинений коментарями засобів масової інформації відносно адміністративного втручання у регулювання ринку гречки.

На нашу думку, інструменти державного втручання у регулювання продовольчого ринку повинні бути виваженими та продуманими і носити системний послідовний характер. Оскільки будь-які коливання цін на основні соціальні продукти вмикають адміністративні важелі впливу, що свідчить про низький запас міцності системи продовольчої безпеки країни.

На початку квітня 2011 р. був підготовлений та зареєстрований у Верховній Раді України законопроект № 8370 «Про основи продовольчої безпеки України» [5]. Деякі норми нового проекту фахівці оцінюють як цілком позитивні починання для досягнення продовольчої безпеки країни. Законопроект пропонує встановити фінансування держпрограм розвитку сільського господарства на рівні не менше 10% видаткової частини бюджету. Спрямовуватися вони будуть на прямі дотації, цільове «сезонне» кредитування та впровадження контрактного фермерства, тобто надання держкредитів у вигляді засобів виробництва з подальшим розрахунком сільгосппродукцією (фактично подібне кредитування можна розцінити як форвардні закупівлі).

Водночас передбачено і низку жорстких регуляторних заходів на випадок загрози продовольчої безпеки: введення нормативних торгових націнок, мінімальних закупівельних цін на сільгосппродукцію, квотування експорту продовольства і, нарешті, можливість встановлення мораторію на імпорт продуктів харчування. Якщо врахувати, що подібні обмежувальні міри і без того запроваджуються в Україні, прийняття базового документа, що встановлює єдині правила їх застосування, можна розглядати як позитивний фактор розвитку вітчизняного продовольчого ринку.

Зростання інвестиційної привабливості українського продовольчого ринку сьогодні визначається як основна передумова розвитку агропромислового комплексу країни за умови реалізації цільових інвестиційних програм (агропарки, міське агровиробництво, розвиток фермерства, розбудова інфраструктури аграрного ринку тощо). Відсутність активних зусиль із залучення таких цільових інвестиційних ресурсів зумовить екстенсивне зростання експорту продовольчої продукції, що без системного вдосконалення технічної бази призведе до тимчасових прибутків на користь окремих економічно-зацікавлених груп.

Ключовою проблемою дестабілізуючих коливань продовольчого ринку України є

відсутність належної інфраструктури зберігання продукції (зерна, овочів, фруктів тощо). Розвиток фермерських господарств істотно стримує монополізація елеваторів та баз зберігання. Інфраструктурні проблеми АПК набули системних рис, а їх вирішення відкладається на невизначений термін. Державі простіше забезпечувати баланс попиту-пропозиції на внутрішньому ринку адміністративними методами – регулюванням експорту-імпорту окремих продуктових груп. Така політика, звичайно, дає змогу коригувати ціни на продукти на внутрішньому ринку, але є руйнівною для вітчизняного АПК. Її наслідком може стати продовольча залежність країни.

На перспективи розвитку продовольчого ринку значною мірою впливає структура споживання продуктів харчування. Основою досліджень, як правило, є структура продовольчого кошику і порівняння фактичних норм споживання українцями основних продуктів харчування з рекомендованими нормами споживання та нормами споживання у розвинених країнах.

Склад продовольчого кошика змінюється із зміною доходів. При цьому найбільшій верстві населення, як правило, споживають в основному продукти із зернових, а потім, у міру зростання доходів, їх харчування стає все більш різноманітним за рахунок м'яса, риби, молочних продуктів і овочів, які є важливим джерелом протеїну та інших поживних речовин.

Дослідження показують, що енергетична цінність раціону харчування населення України відносно до рівня таких економічно високорозвинених держав, як Великобританія, Німеччина, Італія, Канада, США та Франція, становила 48,5-67,3%. У структурі харчового раціону частка продуктів тваринного походження склала 23,1%. Порівняно з раціоном харчування населення високорозвинених країн у харчовому раціоні переважали продукти рослинного походження, особливо картопля, хліб і хлібні вироби, частка яких (за калорійністю) перевищувала 50% добового споживання продуктів харчування [7].

Внаслідок нераціональної структури харчування, в якій значну частину калорій людина одержує за рахунок хлібобулочних виробів, картоплі та цукру, в Україні велика кількість людей втрачає імунні властивості організму. Це впливає на тривалість життя, працездатність, захворюваність, а в підсумку призводить до порушення генофонду.

Сьогодні вчені не досліджують проблеми диференціації структури продовольчого кошика споживача залежно від місця його споживання. Тобто не визначається, яких продовольчих продуктів насамперед потребують жителі сільської місцевості та жителі міст, у яких регіонах, яку продукцію вони вирощують, а яку воліють закуповувати і докуповувати. Не вивчається регіональна специфіка споживання і внутрішнього виробництва с/г продуктів, інтенсивність споживання, місця придбання, не враховуються сезонні коливання попиту на продукти харчування. Відсутність належних соціологічних та маркетингових досліджень у цих напрямках значно звужує можливості налагодження ефективних комунікаційних зв'язків із купівельною аудиторією. При цьому непрофесійне використання цього інструменту доволі часто призводить до створення ажіотажного попиту серед пересічних споживачів, що базується на побоюваннях українців

відносно настання дефіциту на основні продукти і реалізується у прагненні створювати великі (доволі часто необґрунтовано великі) запаси продуктів харчування, що стало вже ментальною рисою наших громадян.

На нашу думку, при визначенні факторів розвитку продовольчого ринку України поряд із вивченням традиційних глобальних та національних загальноекономічних чинників постає необхідність системних досліджень національних споживачів, їх уподобань, очікувань, складання профілів споживачів за різними критеріями (рівнем доходів, регіонами, віком, форматом родини) і формування цілеспрямованої політики регулювання продовольчого ринку, яка базується не тільки на адміністративних механізмах, а й передбачає створення ефективних маркетингових програм, спрямованих на усунення диспропорцій на продовольчому ринку, спричинених негативним впливом психографічних факторів у поведінковій моделі пересічних українців.

Список використаних джерел:

1. Горбач Д.А. Икра на нервах / Д.А.Горбач // Бизнес. – 2011. – № 3-4. – С.14-16.
2. Крамар О. Серпом і молотом / О.Крамар // Тиждень. – 2011 – № 9. – С.34-36.
3. Обзор продовольственной и сельскохозяйственной ситуации в мире. – Ч.II // Положение дел в области продовольствия и сельского хозяйства 2010-2011. – Рим, 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fao.org/docrep/013/i2050r/i2050r07.pdf/>
4. Основные факторы, способствующие нестабильности глобальных цен на продовольствие в 2006-2008 гг.// Материалы консультативной встречи ФАО-ПРООН «Колебания цен на продовольствие, политика в этой сфере и сельское развитие в Европе и Центральной Азии», Декабрь 2008 г. – С.25-31 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fao.org/>
5. Проект Закону «Про основи продовольчої безпеки України» (поданий 8.04.2011 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/
6. ФАО: Украина и Россия станут драйверами роста производства пшеницы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://biz.liga.net>
7. Шевченко О.О. Продовольче забезпечення України: використання світового досвіду, державна політика, теорія та практика управління: [монографія] / О.О. Шевченко. – Донецьк: Юго-Восток, 2009. – 385 с.